

№ 16

КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВ

2007

ВІСНИК

серія ПЕДАГОГІКА

ЗМІСТ

Білецька О.О.	Трансформаційні процеси в українській молодіжній субкультурі.....	4
Вахнован В.Ю.	Соціологічна служба з вивчення читання як важливий чинник формування бібліотечної соціології в Україні.....	9
Гич Г.М.	Розробка бібліотечної соціології в Миколаївській філії Київського національного університету культури і мистецтв.....	14
Гладка Л.В.	Концептуальний аналіз поняття “Виконавська культура” музиканта-піаніста.....	19
Гончарова Н.І.	Перспектива капіталізації знань як чинник ефективності освіти.....	26
Губа О.А.	Значення руху у розвитку комунікативних навичок молодших школярів....	32
Дорохова С.В.	Організаційно-педагогічні чинники забезпечення соціального захисту безпритульних та бездоглядних дітей в Україні.....	38
Єрзаулова Г.Г.	Музично-естетичне виховання особи.....	44
Єрмоласва Г.А.	Система підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів як одна з провідних функцій управління бібліотечними колективами.....	51
Іванова В.Л.	Вплив мистецтва на формування фахової підготовки вчителів і якість навчально-виховної роботи.....	55
Кірсанов В.В.	Діагностика і розвиток пізнавальних процесів особи в умовах дозвілля: увага.....	61
Малиновська Н.Л.	Вивчення української книги другої половини XIX – першої чверті XX ст. на Півдні України: історіографія проблеми.....	70
Марценюк Г.П.	Формування виконавської майстерності тромбоніста під час роботи над художніми творами.....	76
Петрова Л.Г.	Проблема управління персоналом бібліотеки в сучасних умовах.....	83
Поплавський М.М.	Освіта як чинник соціалізації людини.....	90
Попович Н.М.	Педагогічні умови розвитку художнього смаку студентів класу акордеона засобами естрадного мистецтва.....	96
Проценко Т.В.	Принципи побудови інформаційно-бібліографічної системи сімейного лікаря.....	104
Рахманіна В.М.	Дитяча школа моделей у системі культурно-дозвіллевої діяльності.....	110
Сопільняк М.М.	Методика використання давніх технік під час вивчення декоративного живопису.....	116
Черних О.В.	Концепція становлення бібліотечної реклами як комунікативної системи в мережі Інтернет.....	121

Попович Н.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Ужгородської філії
Київського національного університету культури і мистецтв

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ СТУДЕНТІВ КЛАСУ АКОРДЕОНА ЗАСОБАМИ ЕСТРАДНОГО МИСТЕЦТВА

В умовах розбудови незалежної Української держави основні засади реформування вищої школи передбачають радикальне оновлення структури, форм і методів функціонування навчально-виховного процесу, його максимальну інтенсифікацію. Вагомого значення набувають питання вдосконалення музично-естетичного виховання студентів, формування та розвитку естетичних почуттів, художніх інтересів, смаків та ідеалів.

Водночас, окрім низки істотних соціально-економічних проблем, які негативно позначаються на розвитку сучасної системи мистецької вищої освіти, в ній існує чимало внутрішніх, не менш значущих суперечностей. У контексті нашого дослідження найважливішими з них є: 1) суперечність між раціональною парадигмою навчального процесу, зорієнтованого на понятійно-логічну свідомість студента, та духовною сутністю змісту художнього смаку, підґрунтям якого є ціннісно-сміслові структури свідомості; 2) між визнанням багатогранності впливу естрадного музичного мистецтва на особистість і недостатнім його використанням у педагогічному процесі; 3) між усвідомленням значення діалогічних взаємин у педагогічному процесі й домінуванням монологічного стилю викладання мистецьких дисциплін.

Відповідно до сучасних напрямів теоретико-методологічного аналізу проблем естетичного виховання, педагогічні умови, шляхи і форми розвитку художнього смаку студентів відображено в дослідженнях Л.Гончаренко, В.Дряпки, Ю.Гурова, О.Коробко, О.Олексюк, Г.Падалки, В.Радкіної, О.Ростовського, О.Рудницької.

Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, проблема розвитку художнього смаку музикантів-виконавців далека від остаточного розв'язання. Аналіз системи фахової підготовки студентів класу акордеона у мистецьких вищих навчальних закладах свідчить про недооцінку ролі художньо-виховного потенціалу естрадного музичного мистецтва у вирішенні педагогічних завдань, зокрема формування художнього смаку музикантів-виконавців, що, безумовно, впливає на їхній загальнопрофесійний й художньо-творчий рівень розвитку.

Педагогічне керування процесом розвитку художнього смаку студентів класу акордеона засобами естрадного мистецтва вимагає детального визначення, насамперед, педагогічних умов процесу, що досліджується, завдяки виконанню яких досягається поставлена мета.

Поняття "умова" передбачає ставлення предмета до навколишніх явищ, що забезпечують його існування. Зважаючи на те, що розвиток є об'єктивним процесом послідовної внутрішньої кількісної і якісної зміни, умовами розвитку виступають середовище та обставини, в яких цей процес виникає і відбувається.

На нашу думку, педагогічні умови – це чинники, що забезпечують безпосередню і опосередковану, безперервну і поетапну, постійну і диференційовану взаємодію активних суб'єктів педагогічного процесу.

Дослідник А.Найн [5] відзначає, що ефективність навчання досягається у разі випередження процесу розвитку, спрямованого на перспективу, що зумовлює активізацію ряду функцій, що перебувають у стадії визрівання.

До умов, що сприяють творчості, передусім ми відносимо психологічну підготовленість, тобто достатній рівень розвитку творчої уяви. Це передбачає виникнення художнього задуму й естетичної позиції, яка виявляється в емоційній чуттєвості до прекрасного, наданні переваг естетичним ідеалам.

Оскільки художній смак є полікомпонентною, професійною властивістю музикантів-виконавців, у його розвитку мають брати участь усі складові навчально-виховного процесу. Педагогічно ефективними й психологічно виправданими є шляхи і методи, які безпосередньо впливають не на розвиток художнього смаку студентів, а на їхні естетичні інтереси і потреби, оскільки ними власне і визначається художній смак.

Однією з основних педагогічних умов є **стимулювання художньо-творчої самореалізації музикантів-виконавців на основі діалогічного стилю педагогічного спілкування.**

Діалогічне педагогічне спілкування – тип професійного спілкування, що відповідає критеріям діалогу і дає змогу відповідно до суб'єкт-суб'єктного принципу взаємодії викладача і студентів під час висловлювання, виявити особистісне ставлення до предметної думки (І.Зязюн).

Діалог як вирішальна умова ефективності спільної творчої взаємодії активних суб'єктів навчально-виховного процесу є характерною ознакою нової педагогічної парадигми.

Згідно з В.Мединцевим [4], якою музично-естетичний розвиток особистості відбувається під час діалогу її власної свідомості із зовнішніми стосовно неї свідомостями. Дослідник наголошує, що зовнішніми суб'єктами діалогу можуть бути як окремі персоналії (людське оточення), так і свідомість, сконцентрована у творах музичного мистецтва.

Розкриваючи сутність діалогічних відносин К.Станіславський [9] відзначав, що справжній діалог можливий лише за умови, коли його організатором є сильна, творча й активна особистість, здатна повести за собою, “заразити” своїм предметом, спонукати до активної дії, тобто педагог із високим творчим почуттям.

Діалогічному стилю педагогічного спілкування властиві: цілісний вплив на особистість студента, його ціннісно-сміслові орієнтації, відкритість і щирість спілкування, високий рівень імпровізаційності під час спілкування, тобто готовність до новизни, орієнтація на діалог-дискусію, обговорення і, що найважливіше, поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до самостійності музикантів-виконавців.

Діалогічність педагогічного спілкування забезпечується такими дидактичними принципами: а) доступність викладання і сприймання навчального музичного матеріалу; б) систематичність і послідовність педагогічного впливу; в) свідомо й творчо активність студентів.

Вплив діалогічної форми спілкування на емоційно-вольову активність особистості веде до позитивних змін у мотиваційно-потребнісній сфері студентів, спонукаючи їх до активної участі у генерації нових творчих ідей і формуючи стійкість при обстоюванні власних естетичних уподобань та оцінних суджень.

Педагогічний вплив з орієнтацією на діалогічний стиль педагогічного спілкування сприяє самовдосконаленню, активізує творчу самореалізацію розвиток художнього смаку музикантів-виконавців. Саме таке педагогічне керівництво, на нашу думку, якнайбільше стимулює виявлення власної індивідуальності та самостійності студентів, їхню творчу цілеспрямованість і здатність до естетично-творчого самоаналізу.

Діалогічність педагогічного спілкування адекватно впливає на активізацію когнітивно-пізнавальної діяльності студентів, їхньої ініціативності, готовності до самостійного художньо-творчого пошуку, дасть змогу студентам стати рівноправним суб'єктом навчального процесу, коригувати характер власної естетичної, творчо-пошукової та виконавсько-інтерпретаційної діяльності, усвідомлювати відповідальність за її результати.

Однією з основних умов діалогічного педагогічного спілкування є особистісно орієнтоване спрямування, за якого враховується індивідуальність студента, обумовлена основними критеріями добору методичних засобів навчання.

У зв'язку із сучасною неогуманістичною реформою професійної освіти сутність виховання майбутніх фахівців розглядається крізь призму внутрішнього світу особистості, її індивідуального розвитку як важливого чинника педагогічного впливу на неї.

Дослідники особистісно орієнтованого підходу І.Бех [1], О.Бондаревська [2], І.Якиманська [11] підкреслюють, що саме емоційно-естетичне забарвлення змісту особистісного і музично-виконавського досвіду студентів є плідним джерелом творчих пошуків, цілеспрямованості і наполегливості, самостійності та ініціативності у фаховій діяльності.

Застосування особистісно орієнтованого підходу дає змогу досліджувати взаємодію художніх смаків та естетичних ідеалів в єдності із закономірностями розвитку цілісної особистості музиканта-виконавця, максимально враховуючи індивідуальні естетичні інтереси і потреби студентів, їхні творчі здібності, унікальність естетичних оцінних суджень.

Ми вважаємо, що позитивними чинниками особистісної творчої самореалізації студентів є: розвинений художній смак, естетично-пізнавальні інтереси, об'рунтована мотивація власного професійного вибору; сформовані естетичні ідеали і ціннісні орієнтири, спрямовані на усвідомлення художнього, культурного і виховного значення естрадного музичного мистецтва.

Беручи до уваги той факт, що естрадне виконавство на акордеоні відображує індивідуальні вміння і навички, особистісні властивості студентів, дуже важливим, на наш погляд, є залучення їх до обговорення суб'єктивного ставлення до естрадного музичного мистецтва, власних естетичних уподобань у цій галузі. Таке обговорення відбувається з посиланням на конкретні твори і передбачає поступове ознайомлення з музичним матеріалом, визначення специфіки характерних засобів виразності, окреслення художньо-виконавських проблем тощо.

Слід підкреслити, що застосування диференційованого підходу в процесі індивідуалізації навчання дає змогу використовувати як індивідуальні, так і колективні форми роботи, їхнє варіативне комбінування з орієнтацією на поступове ускладнення навчальних завдань. До того ж важливого значення набуває добір специфічних організаційних форм і методів опрацювання музичного матеріалу, зумовлених специфікою естрадного музичного мистецтва, а також створення диференційованої системи необхідних умов, традиційних та інноваційних методів і засобів педагогічного впливу, спрямованих на перспективу

розвитку художнього смаку виконавців, виховання особистісних оцінних суджень, формування готовності до свідомої естетичної творчості.

Адекватний вибір форм навчання сприяє підвищенню ефективності реалізації єдності освітньої, виховної і розвиваючої функцій навчання. Так, індивідуальні заняття із спеціального інструменту дають змогу встановити найтісніший взаємозв'язок теорії з практикою як у виборі навчального матеріалу, так і необхідних ефективних методів навчання, з максимальним врахуванням творчої індивідуальності студентів, рівня їхнього загального, художньо-естетичного та професійного розвитку. Варіативне комбінування форм роботи стимулює інтереси і потреби студентів під час опанування багатогранності естрадного музичного мистецтва, веде до зростання ініціативності, а також творчої самореалізації в цій галузі, що впливає на розвиток їхнього художнього смаку.

Другою педагогічною умовою успішного розвитку художнього смаку студентів класу акордеона є **активізація творчо-пошукової діяльності музикантів-виконавців на основі проблемного навчання.**

У сучасних умовах важливого значення набуває структура навчально-виховного процесу, яка активізує внутрішні професійні мотивації, прагнення до художньо-творчого самовдосконалення і самореалізації.

Поняття "проблемність" використовується науковцями під час дослідження специфіки процесів мислення з метою окреслення психологічних труднощів і виявлення ступеня складності завдань (Р.Лазарус, Л.Дика, М.Махмутов, Н.Менчинська, С.Рубінштейн). Проблемність – психічне явище, яке виникає внаслідок суб'єктивно значущої зміни об'єктивної дійсності та її психічного відображення. Виникнення і подолання проблемності забезпечується механізмами регуляції психіки.

Основними категоріями проблемного навчання, відзначає В.Никифоров [6], є: проблема, проблемна ситуація і проблемне завдання.

Проблема як категорія проблемного навчання є теоретичним або практичним питанням, яке зумовлене науковими дослідженнями і процесом суспільного розвитку. У широкому розумінні поняття "проблема" – складне теоретичне чи практичне питання, що потребує вивчення або вирішення.

Проблемна ситуація – момент психологічного й інтелектуального стану особистості, який характеризується усвідомленням суперечності і недостатньої кількості набутих знань, умінь і навичок у вирішенні нового завдання, що активізує творчо-пошукову діяльність індивіда.

Проблемне завдання – це проблема з конкретно визначеними умовами або параметрами. Вона акумулює: творчий інтерес до поставленої проблеми; високу емоційну, волюву й інтелектуальне напруження; прагнення особистості адекватно організувати власний творчий пошук оптимального вирішення завдання.

Проблемна ситуація, підкреслює О.Олексюк [7], як складний стан психіки сприяє залученню студентів до творчого пошуку і характеризується яскравим колоритом та високим динамізмом емоційних переживань, націленістю до істини, активізує їхні духовні сутнісні сили.

У межах навчально-виховного процесу проблемні заняття, так як і традиційні, здійснюються відповідно до вимог навчального плану, що передбачає вирішення комплексу навчально-пізнавальних і художньо-творчих завдань.

З нашого погляду, на сучасному етапі проблемне навчання у мистецькому вищому навчальному закладі – це не просто реалізація принципу проблемності як такої, а цілісна система навчання: вона акумулює найрізноманітніші форми, методи і засоби активізації когнітивно-пізнавальної і творчо-пошукової діяльності студентів.

Застосування проблемного навчання у досліджуваному процесі зумовлюється проблемною сутністю процесу естрадного музичного виконавства, як складної, динамічної за формою і змістом системи в цілому.

Вирішення проблемних за характером художньо-пізнавальних, музично-творчих і виконавсько-інтерпретаційних завдань, а також організація проблемних ситуацій і використання проблемних методів у навчально-виховному процесі мають величезне значення. Вони сприяють активізації творчо-пошукової діяльності студентів, збагаченню їхнього музично-виконавського досвіду, формуванню нових професійних знань, умінь і навичок і, що важливо, стимулюють розвиток таких суб'єктивних особистісних якостей як естетичні емоції, почуття і переживання, художнє мислення, творча уява тощо. Система труднощів у поєднанні з адекватними умовами сприятиме опануванню студентами необхідних професійних знань, умінь і навичок, активізації когнітивно-пізнавальної діяльності, долаючи ці труднощі.

Використання проблемних ситуацій, методів і завдань зумовлює формування діалектичного підходу до опанування специфіки естрадного музичного мистецтва. Так, у ході навчання досліджують: жанрово-стильові характеристики естрадних музичних творів; принцип розвитку кожного окремого твору; внутрішні закономірності створення художньої образності твору; логічність структурної побудови. Це збагачує професійні знання музикантів, зумовлюючи динамічність розвитку їхнього художнього смаку.

Слід зазначити, що формулювання студентами естетичних оцінних суджень під час вирішення проблемних завдань повною мірою відображує глибину аналітико-синтетичного і художнього мислення музикантів-виконавців, формуючи свідоме активне ставлення до навчального процесу.

Активізація когнітивно-пізнавальної і творчо-пошукової діяльності студентів під час проблемного навчання веде до зростання їхніх естетичних інтересів і потреб щодо естрадної музики, формує художньо-естетичний і музично-виконавський кругозір, навички самостійного опанування творчими знаннями, уміннями щодо естрадного акордеонного виконання.

Під час виконання проблемних завдань виконавці розкривають для себе нові способи опрацювання естрадного музичного матеріалу, а відтак художні узагальнення формуються на більш високому рівні порівняно з попередніми.

Унаслідок взаємодії раціонального та емоційного аспектів художнього смаку під час вирішення проблемних завдань поглиблюються емоційно-естетичне сприйняття, естетичні художні уявлення, формується творча активність студентів.

Застосування під час розвитку художнього смаку студентів класу акордеона проблемних завдань у поєднанні з особистісно орієнтованим підходом передбачає врахування рівнів музично-професійної підготовки майбутніх фахівців, сформованості їхнього естетичного світогляду, ціннісних орієнтацій, аналітико-синтетичного мислення, розвиненості художнього смаку.

Завдяки цілеспрямованому виконанню студентами проблемних завдань зростаючої складності і новизни поглиблюється розуміння проблем естрадної музично-виконавської

діяльності, активізується творчий пошук оптимальних шляхів вирішення їх, що веде до динамічного розвитку художнього смаку музикантів-виконавців.

Залучення студентів класу акордеона до синтетичних форм естрадної виконавської діяльності як педагогічна умова передбачає активізацію здатності музикантів-виконавців до поліаспектного осягнення музично-естетичних явищ естрадного мистецтва, багатогранності форм музично-виконавської діяльності й оригінальності творчо-інтерпретаційних підходів. Це значно розширює спектр їхнього естетичного світогляду і музичної культури, інтересів і потреб, емоційно-естетичних переживань, професійних мотивацій і художньо-творчого вдосконалення, сприяючи активізації розвитку їхнього художнього смаку.

На сучасному етапі у сфері естрадного музичного мистецтва характерним є спосіб поєднання окремих жанрів, а також органічний синтез елементів різних видів мистецтва. Під час власного становлення і розвитку кожен окремий вид мистецтва проходить шлях відокремлення й індивідуалізації, проте завжди існує тяжіння до їхньої синтетичної єдності.

Комплексний підхід до виховання молоді засобами різних видів мистецтва є однією з актуальних проблем педагогіки, адже, роль художніх аналогій, вважає Г.Падалка [8], полягає у створенні основи, так званої емоційної "канви" для повноцінного сприймання і переживання музики.

Підкреслимо, що зіставлення художніх образів сприяє формуванню естетичних поглядів і смаків, даючи змогу студентам у майбутній роботі цілісно охоплювати й аналізувати систему художніх взаємозв'язків мистецтва, виявляючи органічні зв'язки музики з навколишнім середовищем. Проведення аналогій музики з різними видами мистецтва є одним з ефективних методів активізації емоційного переживання, оскільки почуттєва конкретність образів, на яких формується мистецтво, оперування характерно-специфічними засобами зображення та формою художнього мислення, притаманними певному його виду, стимулює емоційно-естетичне ставлення особистості до музичного твору.

Розмірковуючи про характер впливу різних видів мистецтва на емоційно-образне сприймання музичного твору, передусім, вбачаємо поглиблення емоційно-естетичного переживання та розуміння музики, розширення меж уявлення про художній образ.

Зазначимо, що синтез мистецтв як засіб розвитку образних уявлень було запропоновано Г. Шевченко [10]. Пізніше ідея зацікавила багатьох інших українських науковців-педагогів. Синтез мистецтв почали розглядати не тільки як засіб ілюстрування одного виду творчості, а й, передусім, як можливість комплексного впливу на особистість шляхом одночасного і послідовного формування уявлень про особливості засобів втілення художніх образів у різних видах мистецтва.

Деякі дослідники (І. Мостова, Т. Костогриз, О. Шевнюк, Л. Яковенко) стверджують, що синтез мистецтв активізує образні уявлення, збуджує творчу фантазію, розширює багатогранність асоціативної уяви, художнього мислення, зумовлює виникнення позитивної атмосфери сприйняття музичного матеріалу, а також сприяє створенню емоційно-образних ситуацій, які є основою мобілізації здібностей музиканта-виконавця в під час розвитку його художнього смаку.

Синтетичність естрадного мистецтва зумовлює появу нових оригінальних форм і засобів, що виводить естраду на якісно новий рівень. Це збагачує творчі можливості музикантів-виконавців, дає їм змогу реалізувати художньо-естетичні смакові уподобання,

досягти цілісності розвитку художнього смаку, естетичної свідомості і музичної культури студентів.

Завдяки систематичному вирішенню художньо-творчих завдань, характерних для естрадного виконавства, виникають емоційно-естетичні почуття і переживання, внаслідок чого формується мотиваційна сфера студентів: пошук способів розв'язання проблемних ситуацій, ефект художнього відкриття, прагнення до самовдосконалення, наполегливість і творча самостійність виконавців тощо.

Участь студентів у різнопланових формах естрадного музичного мистецтва, зокрема у синтетичних, істотно активізує їхню творчу уяву, асоціативність художнього мислення, поглиблюючи емоційно-естетичне сприйняття художньої образності творів, створених внаслідок поєднання різних видів мистецтва.

Активізація художньо-образного мислення під час формування асоціативності музично-слухових уявлень, творчо-інтерпретаційна й естетична оцінна діяльність музикантів-виконавців стимулюють творчу самостійність. Студенти отримують новий імпульс для власного творчого розвитку і самовдосконалення, самостійних творчих пошуків, реалізації власних художньо-творчих здібностей. Багатогранність естрадного музичного мистецтва сприяє цілісності його художньо-виховного впливу на емоційно-естетичне сприйняття особистості.

Об'єктивною основою використання синтетичних форм естрадного мистецтва у навчально-виховному процесі є органічна система взаємозв'язків, що існує між окремими видами мистецтва. Саме ця особливість, зазначає О. Буров [3], робить ефективною художньо-естетичну освіту і виховання, за умови розкриття як зовнішньої, так і внутрішньої взаємодії мистецтв. Слід підкреслити, що наявність спільних рис та елементів різних видів мистецтва активізує сприйняття емоційно-образних характеристик твору.

Творча активність адекватно впливає на розвиток художнього смаку й формування ціннісних орієнтацій студентів. Принцип творчої активності музикантів-виконавців є вагомим складовим музично-естетичного виховання, адже творча активність та ініціативність особистості є вирішальним чинником здійснення художньо-творчої діяльності.

Залучення студентів до синтетичних форм естрадної виконавської діяльності створює позитивну мотивацію навчання, приводить до зростання творчої ініціативи, активності та самостійності у вирішенні художньо-творчих завдань.

Таким чином, визначені нами педагогічні умови розвитку художнього смаку студентів класу акордеона, перебуваючи у постійному взаємозв'язку, забезпечують ефективність, цілісність і одночасність формування усіх його структурних компонентів. У нашому дослідженні конкретизація педагогічних умов дала змогу визначити форми і способи входження естрадного музичного мистецтва у навчально-виховний процес з метою розвитку художнього смаку студентів, системи художньо-пізнавальних засобів і доцільних способів організації естетично-виховної й творчо-інтерпретаційної діяльності музикантів-виконавців.

Отже, можна дійти висновку, що на сучасному етапі активне залучення студентів класу акордеона до естрадного виконавства сприятиме розвитку художніх смаків та естетичних ідеалів студентів, формуванню їхнього світогляду, ціннісних орієнтацій; підвищенню рівню виконавської майстерності майбутніх фахівців, збереженню їхнього творчої неповторності, збагаченню музично-виконавського досвіду й удосконаленню професійної підготовки в цілому.

1. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб.* – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бондаревская Е.В. *Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания.* – М.: Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29–35.
3. Буров А.И. *Эстетика: Проблемы и споры: Метод. основы дискуссий в эстетике.* – М.: Искусство, 1975. – 175 с.
4. Мединцев В.А. *Диалогический подход в психологии музыки // Психологический журнал.* – 2000. – № 5. – С. 117–120.
5. Найн А.Я. *Вопросы систематизации категорий педагогики // Понятийный аппарат педагогики и образования: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Е.В.Ткаченко.* – Екатеринбург: УрГПУ, 1995. – С. 23–36.
6. Никифоров В.Е. *Проблемная ситуация и проблема: генезис, структура, функции.* – Рига: Зинатне, 1988.
7. Олексюк О.М. *Духовний потенціал мистецтва: перспективи синтетичної парадигми // Питання культурології: Міжвідомчий зб. наук. ст. – Вип. 14. – К., 1996. – 392 с.*
8. Падалка Г.М. *Учитель, музика, діти.* – К., 1982. – 142 с.
9. Станиславский К.С. *Собрание починений: В 9 т. – Т.2.: Работа актера над собой. Ч.1.: Работа над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика.* – М.: Искусство. – 1989. – 511 с.
10. Шевченко Г.П. *Взаимодействие искусств в эстет. воспитании и развитии подростков: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Киевск. гос. пед. ин-т.* – К., 1986. – 126 с.
11. Якиманская И.С. *Технология личностно-ориентированного общения.* – М.: Изд. фирма "Сентябрь", 2000. – 176 с.